

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 21 (34)

Суми – 2020

**SECTION 7
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS;
JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL-BROADCASTING ACTIVITY**

**СЕКЦІЯ 7
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i21.p105>

**ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

***Коваленко Володимир Вікторович,**
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
Луганський державний університет внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
orcid.org/0000-0001-5310-2092*

Стаття присвячена дослідженню елементного складу криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Зазначено, що швидке, повне та всебічне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми є неможливим без використання слідчими сучасних досягнень науки криміналістики, зокрема, без використання криміналістичних рекомендацій, що відображені в методиці розслідування даного виду злочинів. Базовим елементом будь-якої окремої методики розслідування злочинів прийнято вважати криміналістичну характеристику. Її сутність полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень, апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, які використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій.

Акцентовано увагу на тому, що завданням методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду злочину. Криміналістична методика, під час розроблення рекомендацій, широко використовує кримінально-правові, кримінологічні, та кримінально-процесуальні дані. Її інформаційними джерелами є наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальнення слідчої та судової практики, норми відповідних законодавчих та інших нормативних актів.

На основі вивчення думок науковців, аналізу результатів узагальнення практики досудового розслідування і судового провадження за фактами торгівлі людьми визначено та обґрунтовано елементний склад криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 149 КК України, до якого включено особу потерпілого; типові способи підготовки, вчинення та приховування злочину; типові сліди та обстановку вчинення злочину; особу злочинця.

Ключові слова: торгівля людьми, криміналістична методика, криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики.

Kovalenko V.V. Elemental composition of forensic characteristics of human trafficking. The article is devoted to the study of the elemental composition of the forensic characteristics of human trafficking. It is noted that a quick, complete and comprehensive investigation of criminal offenses related to human trafficking is impossible without the use of modern advances in forensic science, in particular, without the use of forensic recommendations reflected in the methodics of investigation of this crime. The basic element of any particular methodics of investigating of crimes is considered to be a forensic characteristic. Its essence is that it is considered as a system that contains signs and data on the regular connections of traces, expressed by the appropriate degree of probability and established on the basis of generalization of materials of criminal proceedings, tested by investigative practice. Such data form the basis for the construction of systems of standard versions, which are used in solving specific investigative tasks and promoting further versions.

Emphasis is placed on the fact that the task of methodological recommendations for the investigation of crimes is to develop standard systems (algorithms) of actions of the investigator, which contribute to the selection of optimal behavior during the investigation of a particular type of crime. Forensic methodic makes extensive use of criminal law, criminology, and criminal procedure data while developing recommendations. Its information sources are the scientific provisions of the theory of forensic science, data from other sciences, the results of generalization of investigative and judicial practice, the rules of relevant legislation and other regulations.

Based on the study of the opinions of scientists, analysis of the results of generalization of the practice of pre-trial investigation and court proceedings on the facts of human trafficking, the elemental composition of the forensic characteristics of the crime under Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine is established, which includes the identity of the victim; typical ways of preparing, committing and concealing a crime; typical traces and circumstances of the crime; the identity of the offender.

Key words: human trafficking, forensic methodic, forensic characteristics, elements of forensic characteristics.

Постановка проблеми. Стаття 3 Конституції України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 29 Конституції гарантує кожній людині право на свободу та особисту недоторканність [1]. Торгівля людьми, відповідальність за яку передбачено статтею 149 КК України [2], є одним із найгрубших порушень згаданих та багатьох інших норм Конституції України.

Обов'язок держави – захистити життя та особисту свободу кожної людини. Тому, відповідно до визначених ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження, уповноважені державні органи мають забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд за кожним фактом торгівлі людьми з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб

до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [39].

Швидке, повне та всебічне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми є неможливим без використання слідчими сучасних досягнень науки криміналістики, зокрема, без використання криміналістичних рекомендацій, що відображені в методиці розслідування даного виду злочинів. Базовим елементом будь-якої окремої методики розслідування прийнято вважати криміналістичну характеристику злочину. Її сутність полягає в тому, що вона розглядається як система, яка містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних проваджень, апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, які використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій [4, с. 241].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичні та теоретичні аспекти розслідування торгівлі людьми розглядали А. І. Волкова, П. В.

Горбасенко, О. В. Захарова, Н. С. Карпов, В. П. Корж, М. С. Набруско, Л. П. Никифоряк, О. В. Полуляхов, О. В. Пустова, В. В. Пясковський, Р. М. Римарчук, М. П. Шруб, М. О. Яковенко та інші науковці. Втім, на сьогодні ряд наукових положень, щодо формування елементного складу криміналістичної характеристики торгівлі людьми з урахуванням сучасної слідчо-судової практики потребують переосмислення та уточнення.

Формулювання цілей. Метою даної статті є визначення та обґрунтування елементного складу криміналістичної характеристики торгівлі людьми на основі узагальнення спеціальної літератури та практики досудового розслідування і судового провадження за фактами даного виду злочинів.

Виклад основного матеріалу. Завданням методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів на думку В. Ю. Шепітька є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду злочину. Криміналістична методика під час розроблення рекомендацій широко використовує кримінально-правові, кримінологічні, та кримінально-процесуальні дані; її інформаційними джерелами є наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду слідчо-судових органів, норми відповідних законодавчих та інших нормативних актів [5, с. 417].

Криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістично важливі ознаки злочинів даного виду, яка відображає закономірні зв'язки і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування; це інформаційна модель, яка становить кількісно-якісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [6, с. 340].

У науковій літературі досі не розроблено єдиного, універсального та загальноприйнятого підходу до питання про кількісний і якісний склад елементів, які повинні складати ядро криміналістичної характеристики. Ми поділяємо точку зору В. Ю. Шепітька, який основними елементами криміналістичної характеристики вважає сукупність ознак, що визначають: 1) спосіб злочину; 2) місце та обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого (жертви); 7) особу злочинця; 8) типові сліди злочину. Але, на його думку, не всі перелічені елементи працюють однаково в різних видах злочинів. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки, відходять на другий план, або навіть відсутні (наприклад, існують злочини, що не мають певного місця їх вчинення або в яких відсутня особа

потерпілого) [5, с. 423-424]. Таким чином, елементний склад криміналістичної характеристики має бути специфічним для кожного конкретного виду злочинів. Через це у спеціальній літературі популярною є думка про те, що криміналістична характеристика має ґрунтуватися на кримінально-правовій характеристиці відповідного виду злочинів [7, с. 6].

Кримінально-правова характеристика злочину – це опис, визначення істотних, характерних його особливостей та ознак; система відомостей про істотні, характерні особливості й ознаки злочину [8, с. 155]. Якщо кримінально-правова характеристика перелічує ознаки злочину важливі для його кваліфікації, то криміналістична має на цій основі виділити ознаки, важливі для його розслідування.

Об'єктом торгівлі людьми є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини. Потерпілим від злочину може бути будь-яка особа чоловічої або жіночої статі. Якщо потерпілим є неповнолітній (у віці від 14 до 18 років) або малолітній (у віці до 14 років), то дії суб'єкта злочину слід кваліфікувати відповідно за ч. 2 або ч. 3 ст. 149 КК України [9, с. 112].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 149 КК України, може бути вчинений у таких формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування; 4) переміщення; 5) переховування; 6) передача; 7) одержання людини [10, с. 12]. Склад злочину – формальний. Встановлення однієї із зазначених форм діяння достатньо для констатації його об'єктивної сторони. Крім того, для вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини обов'язковим є також спосіб вчинення діяння, а саме: використання суб'єктом обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи.

Суб'єкт злочину загальний – особа, яка досягла 16-річного віку. Вчинення діяння службовою особою та особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, являється кваліфікованим складом злочину (ч. 2) за ознакою спеціального суб'єкта [11, с. 116]. В. Чігер вбачає певні складнощі під час вирішення питання щодо суб'єктів складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Ідеться про те, що купівля-продаж людини можлива тільки між вербувальником та особою, яка буде здійснювати експлуатацію, або може мати місце торгівля людьми й між іншими суб'єктами, оскільки в багатьох випадках суди стикаються з тим, що в кримінальних правопорушеннях був відсутній покупець. У такому випадку, коли вербувальник у подальшому сам здійснює експлуатацію потерпілої особи,

кримінальна відповідальність не виключається та повинна наставати за ст. 149 КК України за вербування, переміщення, передачу, переховування, одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням одного зі способів впливу [12, с. 268].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, корисливими мотивами. Вчинення діяння у формах переміщення, переховування, передача або одержання людини передбачає наявність спеціальної мети – це експлуатація особи. Здійснюючи злочинне діяння у вигляді продажу людини чи іншої її оплатної передачі, винний усвідомлює зміст відповідної угоди, в межах якої здійснюється або має здійснюватися передача людини, і бажає вчинити такі дії з метою отримання прибутку [11, с. 117].

Незважаючи на те, що кримінально-правова характеристика торгівлі людьми була досліджена в спеціальній літературі на достатньому рівні, серед науковців, які безпосередньо досліджували проблеми методики розслідування злочину, передбаченого ст. 149 КК України, не існує єдиного підходу до елементного складу криміналістичної характеристики таких злочинів.

Зокрема В. В. Пясовський визначив криміналістичну характеристику торгівлі людьми як продукт наукового аналізу та узагальнення емпіричного матеріалу, який включає систему відомостей, взаємозв'язків, що структурно розподілені на чотири блоки і перебувають у кореляційному зв'язку між собою. До елементів відповідної характеристики даний науковець відніс спосіб вчинення злочину, «слідову картину», особу злочинця та особу потерпілого [13, с. 20].

На думку А. І. Волкової, структура криміналістичної характеристики злочинів повинна у своїй основі відповідати структурі досліджуваної злочинної діяльності, містити в собі блоки типових відомостей про різні елементи механізму вчинення окремих видів злочинів, обов'язково враховувати можливі кореляційні зв'язки між ними. Щодо торгівлі людьми авторка виділяє чотири основні елементи криміналістичної характеристики: особа злочинця; жертва злочину; обстановка вчинення торгівлі людьми; механізм учинення злочину [14, с. 174].

П. В. Горбасенко найбільш інформативними ознаками криміналістичної характеристики торгівлі людьми вважає: характеристику особи злочинця та потерпілого; особливості механізму слідоутворення; спосіб вчинення злочину. На його думку, криміналістична характеристика торгівлі людьми є сукупністю не будь-яких відомостей про певний злочин, а криміналістично значимої інформації, яка впливає на вину злочинця,

кримінально-правову оцінку його діяння, зумовлює обрання слідчим відповідних кримінально-процесуальних рішень у вигляді слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [15, с. 8].

О. В. Захарова та співавтори до переліку елементів криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 149 КК України віднесли типові способи підготовки, вчинення та приховування торгівлі людьми, характеристику осіб, злочинних утворень, які спеціалізуються на торгівлі людьми, характеристику осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, типові матеріальні та ідеальні сліди торгівлі людьми [16, с. 7].

На думку Р. М. Римарчука криміналістична характеристика торгівлі людьми в загальних рисах має такий вигляд: особа злочинця; способи вчинення та готування до злочину; особа потерпілого; предмет злочинного посягання; обстановка вчинення злочину [17, с. 167].

На основі вивчення думок науковців, аналізу результатів узагальнення практики досудового розслідування і судового провадження за фактами торгівлі людьми нами було визначено наступний перелік елементів криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 149 КК України: особа потерпілого; типові способи підготовки, вчинення та приховування злочину; типові сліди та обстановка вчинення злочину; особа злочинця.

Щодо особи потерпілого, то в більшості випадків на початковому етапі розслідування торгівлі людьми у правоохоронців є найбільше інформації саме про цей елемент криміналістичної характеристики. В залежності від характерних ознак, потерпілі можуть бути згруповані у категорії. О. В. Захарова та співавтори пропонують потерпілих від торгівлі людьми поділяти на три категорії: 1) особи, які випадково стали потерпілими від кримінального правопорушення і своєю поведінкою не провокували вчинення щодо них злочинних дій; 2) особи, які виявили провокуючу поведінку і своїм способом життя, інтересами, життєвими настановами, поведінкою звертають на себе увагу злочинців, що займаються торгівлею людьми; 3) особи, які були за їх добровільною згодою залучені до надання сексуальних послуг – особи, які є «живим товаром», не вважаючи себе постраждалими від кримінального правопорушення [16, с. 20-21].

Способу вчинення торгівлі людьми в цілому притаманна стадійність. З урахуванням природи злочину та об'єктивної закономірності його вчинення поетапно П. В. Горбасенко виокремлює такі стадії торгівлі людьми: підшукування жертви торгівлі, знарядь, засобів та інструментів майбутньої операції з нею, досягнення

домовленості з контрагентами злочинної угоди про переміщення жертви та оплату її вартості; умовляння або примушення жертви вчиняти певні дії або ухилятися від їх вчинення з метою полегшення вчинення злочину; фізичне пересування жертви до замовника за чітко встановленим маршрутом в умовах максимальної конспірації; експлуатація жертви, що, як правило, є найбільш тривалою та містить низку способів використання, придушення опору жертви, забезпечення контролю за її поведінкою. На кожній з цих стадій злочинці вдаються до різних способів, які є різними за характеристикою, ступенем криміналізації, часом тривалості [15, с. 9].

Типовими слідами вчинення торгівлі людьми є: документи, (трудові договори (контракти) укладені із потерпілими, проїзні документи (білети автобусного залізничного та авіа сполучення), паспорти потерпілих та злочинців, грошові знаки, кредитні карти, розписки тощо); ідеальні сліди (відображення в пам'яті свідків-очевидців, які допитувалися під час досудового розслідування); речові докази (мобільні засоби зв'язку); цифрові сліди (застосунки та програми, що використовувалися злочинцями, електронні документи; збережені на носіях електронної інформації фото та відеозображення жертв тощо).

З точки зору обстановки вчинення торгівлі людьми, значення має як конкретне місце здійснення вербування, транспортування й експлуатації потерпілого, так і країна, на території і під юрисдикцією якої було вчинено злочин.

Місцями вербування жертв найчастіше були торговельні центри, кафе та ресторани.

Система типових ознак особи злочинця включає дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості. Окремого дослідження також потребують характерні ознаки злочинних груп, які вчиняють подібні злочини.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що торгівля людьми є соціальним явищем, яке було притаманне людству із прадавніх часів. Втім сьогодні така форма експлуатації людини є неприпустимою.

Розкриття та розслідування торгівлі людьми є одним із пріоритетних завдань слідчих та оперативних органів Національної поліції України. З метою сприяння діяльності названих органів доцільно постійно удосконалювати методичні рекомендації з розслідування таких злочинів. Базовим елементом будь-якої окремої методики розслідування злочинів прийнято вважати криміналістичну характеристику, яка є системою відомостей про криміналістично важливі ознаки злочинів даного виду. До елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми ми віднесли особу потерпілого; типові способи підготовки, вчинення та приховування злочину; типові сліди та обстановка вчинення злочину; особу злочинця. Втім, попереду ще значна робота щодо розкриття сутності кожного з названих елементів криміналістичної характеристики.

Література:

1. Конституція України. Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Навч. посіб. – Київ, 2011. 280 с.
5. Криміналістика: підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. : за ред. В. Ю. Шепітька. — 5-те вид. переробл. та допов. К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
6. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ, 2009. 472 с.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : Навчальний посібник. Київ, 1997. 41 с.
8. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 154–160.

9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Хакрів : Право, 2013. 1040 с.
10. Никифоряк Л. П., Орлеан А. М. Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. Київ, 2019. 120 с.
11. Самороков В. О. Торговля людьми: кримінально-правовий аспект. Молодий вчений. 2017. № 1. С. 115-118.
12. Чігер В. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 266-269.
13. Пяковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 25 с.
14. Волкова А. І. Структура криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Актуальні проблеми держави і права. 2006. № 27. С. 174–181.
15. Горбасенко П. В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 09. Київ, 2013. 22 с.
16. Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
17. Римарчук Р. М. Суб'єкти та криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. Боротьба з торгівлею людьми : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. м. Львів, 21 черв. 2013 р. С. 167-170.